

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Димитър Асенов Ганев
„Политически и институционални фактори в процеса на изготвяне и приемане на
Българската конституция (1990-1991)”,
представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
по научната специалност „Политология”, шифър 05.11.02,
от проф. дфн Петър-Емил Митев

Дисертационният труд съдържа основен текст от 200 страници, библиография и приложения. Структуриран е по следния начин: *Увод; Първа глава. Началото на трансформацията; Втора глава. Кръглата маса; Трета глава. Дейността на VII Велико народно събрание; Четвърта глава. Политически и институционални фактори, формирали българските конституционни текстове; Заключение.*

Научната цел, която си поставя дисертантът, е „да се проследи процесът на конструирането на модерната българска демократична система от свикването на българската Кръгла маса до приемането на IV Българска конституция през юли 1991 г.” (Автореферат, с. 8).

Дисертабилност

Събитията, които най-често означаваме условно като „преход”, предизвикват все повече предимно емоционални оценки. Това е удобна почва за популизъм. Политическа партия, която повече от десет години стига до парламентарно представителство, влезе в политическия живот с декларирано намерение да започне отначало въображаем „истински преход”. Оттам трябва да започне и онова осмисляне на реалния исторически преход, което българските политолози дължат на българската общественост.

Ключови събития от началото на прехода са Кръглата маса и VII Велико народно събрание.

Темата, избрана от г-н Димитър Ганев, е напълно дисертабилна.

Компетентност

Библиографията включва 124 заглавия, от които 82 на кирилица. Този количествен индикатор не дава представа за мащаба на изследователското усилие, което изисква да се вземат под внимание хиляди страници от протоколите на Кръглата маса и на Великото народно събрание. Заслужава да се подчертае, че авторът работи с години по темата на дисертацията, може да се каже от студентската скамейка досега.

Методи на изследване и изложение

Научната цел е операционализирана в поредица от изследователски задачи. Някои от тях са с крайни формулировки („Има ли...” вместо „Какъв,-а,-о...”), но като цяло конкретизирането е успешно.

Основен метод на изследване е историко-политологическият, уплътнен с анализ на съдържанието на политически документи, речи, изявления и сравнителен историко-политологически анализ на събитията в Източния блок през разглеждания период и частично в разширен исторически контекст.

Избраният подход е тематичен, а стилът на изложение – разказ. Авторът пресъздава основните събития, като акцентира определени факти, вмъква аналитични оценки и прави заключения.

Тази стилистика улеснява самия автор, а от друга страна, осигурява четивност, което е особено съществено, ако текстът бъде публикуван. В същото време съдържа не малки рискове: да се подхлъзне по повърхността на събитията; при разширения исторически обхват – да се пропуснат значими събития или техни аспекти; да се постави изложението в зависимост от позицията на разказвача.

Въпреки тези рискове, които не са напълно избягнати, няма принципни различия между изследователските задачи и метода на изложение.

Изследователски резултати

Посочените в Автореферата научни приноси са реални.

Кръглата маса е не само организационен мост към изборите за Велико народно събрание, а и, както доказва авторът, политическа увертюра към институционалния процес, чийто краен резултат е Конституцията от 1991 г.

Вярно е и това, че досега основният закон се анализира главно от конституционни юристи. Може да се добави, че в центъра на общественото

внимание попадат отделни решения (като устройството на съдебната система), а вън от полезрението остава конституцията в нейната цялост и мястото ѝ в политическия процес на трансформация на обществено-политическата система.

Спецификата на Кръглата маса в България е очертана от автора. В текста на дисертацията многократно се изтъква „въпреки че е привнесен модел”. Повторението изглежда излишно; самото конституционно устройство например също е „привнесен модел”. В случая обаче е важно, че „привнасянето” е не просто заимстване, а (особено от гледна точка на управляващата партия) доказателство, че страната (респективно партията) е на централноевропейско равнище. Може да се допълни, че социално-историческият контекст включва не само Източния блок, но и европейски социалистически страни като Югославия и Албания, които са извън него. В този разширен обхват още повече изтъква обстоятелството, че на Балканите Кръглата маса в България е изключение, а не правило. Кръглата маса трябваше да бъде политически аргумент за решаването на главния икономически проблем на страната в началото на 1990 г.: разсрочване на държавния дълг. И първоначално беше дадена тъкмо такава насока на преговорите с Дойчбанк. По-късно, след посещението на Бейкър, обстановката се промени, но, разбира се, правилото „post hoc, ergo propter hoc” няма логическа стойност.

Разбира се, Кръглата маса имаше и други важни политически аспекти, в една или друга степен изтъкнати от автора. Преди всичко тя промени атмосферата в страната. С основание Димитър Ганев отбелязва, че спецификата на българската Кръгла маса е нейната публичност; това я различава и от унгарската, и от полската. В резултат на това се променят политическите нагласи, а оттам и разположението на формиращите се политически сили. Преди всичко на силната сталинистка инерция, която се прояви дори на XIV извънреден конгрес на БКП (безпрецедентен факт е, че имаше делегати, които в пленарната зала обявиха готовността си и за нелегална борба), сега противостоеше гласовита и напориста радикална антикомунистическа опозиция. Така в първите месеци на 1990 г. ръководството на БКП получи интересен и своеобразен статус: стана център, вляво от който са сталинистите в партията, а вдясно – антикомунистическата опозиция. Авторът не е обърнал достатъчно внимание на това, че едновременно беше предприет и много важен ход, за да се предотврати структурирането на сталинистите. След преименуването на партията (около сто хиляди души се обявиха да се запази

определението „комунистическа“) беше регистрирана БКП с лидер, който я поведе към задънена улица.

Дейността на Великото народно събрание е пресъздадена добросъвестно. Систематизирани са основните теми на парламентарните дебати и са анализирани различните гледни точки.

Отговорът на поставения от автора въпрос за значението на индивидуалната позиция в парламентарния процес е верен. Бих добавил и следното. Мисленето, както е известно, е функция на мозъка, който е индивидуален. Общите решения, определяни от автора най-често с нееднозначния термин „партийна линия“, са или налагане на едно мнение или резултатна от сблъсъка на различни мнения. За работата на ВНС беше типично второто. Става дума за двоен сблъсък – първо, вътре в самите парламентарни групи и, второ, в пленарната зала. Прибави се дори трети сблъсък – между мнения на депутати в Народното събрание и вън от него. За необичайната парламентарна обстановка говорят острите конфликти на отделни депутати със собствените им парламентарни групи. Характерни, но не единствени примери: конфликтите на Адем Кенан с групата на ДПС, на Румен Воденичаров – със СДС, на Тодор Тодоров (син на Горуня) – с БСП (Тодоров демонстративно обяви, че напуска БСП и сред шумни ръкопляскания от дясно смени мястото си в залата).

Има и нещо трето между „партийната линия“ на основните парламентарни сили и отделните депутати. Във ВНС действаха не парламентарни групи на основните политически антагонисти, а парламентарни съюзи. Близки по своето индивидуално мнение депутати от БСП се обединиха в отделни групи („Депутати за национално съгласие“ и „Социалдемократическа платформа „Европа“), а СДС от самото начало се регистрира чрез няколко парламентарни групи. Тези „детайли“ не са засегнати в дисертацията. Остава да очакваме самият автор или друг млад изследовател да продължи анализа. Става дума за процеси, които оказаха влияние и върху по-нататъшното развитие на политическия процес.

Критични бележки

Масщабна по замисъл работа като предприетата от дисертанта логично предизвиква и множество въпроси, провокира критични бележки. Ще се ограничи с две.

Основната ми бележка е, че разказът на Д. Ганев се абстрахира от вътрешната логика на развитие на „реалния социализъм“.

Разполагаме със задълбочени изследвания като „Власт и убеждение в късната античност“ на Питър Браун. Желателно е да се съобразяваме с това взаимоотношение през XX век.

Авторът пише по повод на това, че „социалистическият блок се разпада, приемайки в различни форми демократична политическа система и пазарна икономика“:

„Никой не прогнозира и не може да предвиди тези геополитически промени дори месеци преди да се случат“ (Дисертация, с. 24).

Твърдението е точно, ако се имат предвид аутсайдерите. Инсайдерът А. А. Амалрик години по-рано беше написал дръзката книга: „Ще съществува ли СССР в 1984 г.?” Прогнозира неизбежното разпадане и на двата „монолита” – и страната, и Източния блок.

Заслужава да се върнем и по-назад, ако придаваме достатъчна значимост на събитие като докторска защита. Още в средата на 30-те години Л. Д. Троцки предвижда три сценария на „предадената революция”. Първият е „повече социализъм”. Използвам съвременна реторика, но определението отговаря напълно точно на авторското описание. Възстановяване на демокрацията. Премахване на привилегиите. Запазване на плановото стопанство, но реформи в интерес и съгласно волята на работническите и селските маси. Осъществява се от революционна партия. Вторият е „повече капитализъм”. Възстановяване на частната собственост върху средствата за производство. Денационализация на промишлените предприятия. От слабите колхози ще се отделят „силни фермери”, а силните колхози – ще се превърнат в „селскостопански акционерни компании”. Чистка. А откъде ще се вземат кадри, за да се осъществи реставрацията на капитализма? И това е предвидено:

Буржоазната партия, която ще дойде на власт, „ще намери немалко готови слуги сред днешните бюрократи, администратори, техници, директори, партийни секретари, изобщо привилегирани върхове”.

Има и трети вариант. Няма нито революционна, нито контрареволуционна партия, които могат да вземат властта. Самата бюрокрация („номенклатурата” според днешната терминология) „неминуемо ще потърси опора в имуществените отношения”, самата тя се превръща в новата собственическа класа.

Половин век по-късно можем да оценим прогнозата. Всеки един от трите варианта получи – *mutatis mutandis*, едно или друго историческо въплъщение. Парадоксът е, че опитът за „повече социализъм” (Горбачов) доведе до „повече капитализъм” (Елцин – Гайдар). Всъщност парадоксът е мним: опитът за демократизация доведе логично до връщане към нерешените задачи на демократичната революция, започнала през февруари 1917 г.

Интерпретацията на автора е, че става дума за провал, който се дължи на липсата на целенасочен план, реформи „на парче”, конюнктурен подход. За заключително обяснение е предложен дълъг цитат от Кисинджър, в който се изтъква, че „след Ленин комунистическата партия е единственото политическо тяло”, а Горбачов погрешно е заложил на „армия от чиновници”. Абстрахирам се от погрешната преценка за характера на партията; тя е самодейно „политическо тяло” тъкмо по времето на Ленин, а след това се превръща в „етаж от властта”, чиято сила е в ръцете на „апарат”, т.е. също на чиновници, но по-трудно сменяеми. Отношението между комунистическата партия и съветската държава е значително по-сложно. Февруарско-мартенският пленум на ЦК на ВКП/б/ е последният, от който се иска разрешение за арест на членове на ЦК. По-късно са арестувани, малтретирани и „ликвидирани” не само членове на ЦК, но и на Политбюро. През 1953–1956 г. се преоценява отношението между репресивния апарат и партията. Реформите на Хрушчов (подготовката на нова Конституция) среща силна консервативна съпротива. Хрушчов прави опит да я сломи, като въвежда принципа на сменяемост, а след това разбива основните партийни структури (на Ноемврийския пленум през 1962 г.). Както е известно, „партийната империя” отговори на удара. От държавна структура, от КГБ, ще се появи новият носител на реформаторски идеи, който лансира и самия Горбачов. Що се отнася до хода на „перестройката” – достатъчно е да се спомене, че разпадането на СССР започна „по партийна линия”: Литовската комунистическа партия обяви, че излиза от състава на КПСС.

Хенри Кисинджър се ползва със заслуженото признание като един от най-изтъкнатите политолози в съвременния свят. Но по отношение на реалния социализъм той е аутсайдер. Географски аутсайдер. Димитър Ганев е също аутсайдер. Времеви аутсайдер. Няма личен социален опит от времето, за което пише. Човек, който е видял гората от самодейни плакати на 18 ноември, който е

преживял времето, когато се рушат стереотипи, падат авторитети и всичко рутинно губи валидност, когато губи смисъл ироничната препоръка на Станислав Йежи Лец „Помисли преди да си помислил” и още по-ироничната реплика на проф. Добрин Спасов „Вие не мислете, че той мисли, той и не мисли да мисли”, такъв човек не може да зададе въпрос като „**Има ли** значение чисто индивидуалната позиция на отделни политици?” Ще потърси по-прецизна формулировка, примерно: **Какво** значение има...

Разбира се, времевата дистанция е преодолима. Виждаме, че с ерудиция и въображение може да се стигне до късната античност. Необходими са обаче повече „опорни точки”. По повод на „перестройката” са цитирани само „външни” автори. Посочва се, че започва с опит за „ускорение”, и се цитира американски автор. Става дума за факт. Това е все едно да се каже, че София е столица на България, защото така пише в Американската енциклопедия. Не е естествено в списъка на библиографията да липсват Горбачов и Яковлев. Професионалистът работи с първоизточници. Бедата не е това, че разказът на Ганев е десен. Оценките на сталинистите (а сега и на „единорусите”) за перестройката са още по-негативни. Бедата е, че разказът не е достатъчно аргументиран.

Дисертацията оставя впечатлението, че за автора „социализъм” е понятие в единствено число. Нюансите са чисто властови. Действителността е по-богата. Има социализъм на Мао и социализъм на Дън. Не само по властова структура, но и по идейни убеждения. Има социализъм на Ракоши и социализъм на Кадар. Социализъм на Сталин и социализъм на Хрушчов. Между другото: авторът пресъздава по повърхностен и неточен начин унгарската история от 1956 г. Не само самодейни съвети, а правителството на Имре Наги (името му дори не е споменато) декларира, че напуска Варшавския договор. Янош Кадар беше вторият човек – след Наги, по време на въстанието. Под негово ръководство беше разпуснатата комунистическата партия („Унгарска партия на труда”) и беше създадена нова партия („Унгарска социалистическа работническа партия”). Кадар я оглави по време на въстанието, а не след него. И въпросът не се свежда до „страха на Кремъл”, а е свързан и с огромния факт, че представата на Хрушчов за социализма беше достатъчно близка до антисталинистката представа на Кадар, лежал в затвора по времето на Ракоши. Съветските войски влязоха в Будапеща, но не върнаха Ракоши или Герьо, а заложиха на Кадар.

Перестройката на Горбачов е необичайна и изключителна по мащабите си политическа инициатива. Резултатът е десталинизация на Русия, демократизация на Източна Европа, падане на Берлинската стена, край на Студената война. Да се смята, че всичко това е резултат от „липса на целенасочен план”, действия „на парче” и конюнктурен подход, без да се вземат предвид убежденията на Горбачов и Яковлев, е неприемливо. Цената наистина беше висока: разпадането на СССР. Нека обаче отново си спомним за Амаприк:

„Както приемането на християнството отсрочи гибелта на Римската империя, но не я спаси от неизбежния край, така и марксистката доктрина задържа разпада на Руската империя – третия Рим, – но не е по силите ѝ да го предотврати.”

Кризата на СССР в средата на 80-те години е несъмнен факт, но не е основателна хипотезата, че либерализацията е безалтернативна. Алтернативата пред съветското ръководство беше: ресталинизация и война или десталинизация и мир. За сравнение днешното северокорейско общество е в състояние на криза (до масово недохранване и глад). Оттук бяха очакванията за „отваряне” и реформи. Изборът на поредния Ким е друг: „втвърдяване” и милитаризация до ръба на войната.

Втората ми бележка, тясно свързана с първата, засяга принципния методологически въпрос за поливариантността на историята. Вероятно поради избрания метод на изложение се създава впечатлението, че важни решения, които са били взети, са безалтернативни или че мотивите им са само част от политическата игра.

Не е отделено необходимото внимание на етническата криза от 1989/90 г. Решението, взето на 29 декември – да се сложи край на „възродителния процес”, е оценено като мотивирано с реформаторския имидж на партийното ръководство. Всъщност става дума за ключово решение на обществен проблем. Може да се направи сравнение със съседна Югославия. В Белград заложиха на националистическата карта, която не можеше да не ги сблъска със Запада. В София заложиха на либерално решение – отказ от национализма и проевропейска ориентация. Между другото през януари 1990 г. беше учредено Движение за права и свободи *на турците и мюсюлманите в България*. Некоректно е да се игнорира втората част на първоначалното самоопределение. Също немаловажен момент от Кръглата маса, пропуснат при анализа, е това, че ДПС поиска също да седне на

Кръглата маса и възникна остър конфликт със СДС. В дисертацията е пропуснат и вътрешният сблъсък на ДПС с турския национализъм, чийто говорител стана Адем Кенан. При едно проблемно изложение рискът да се пропуснат подобни факти е много по-малък, защото самият етнически проблем е незаобиколим.

Правя тези обширни критически бележки с няколко уговорки. Първо, убеден съм, че една докторска защита не трябва да бъде формална и може да даде повод за дискусия, която има значение за атмосферата в специалност „Политология” и за по-нататъшната работа на млади изследователи от катедрата. Второ, бележките не засягат пряко основното съдържание на дисертацията. Трето, в определена степен са самокритични. Димитър Ганев ме помоли да видя текста още в процеса на разработка. Не можах да се отзова поради липсата на време. Съжалявам, защото виждам в негово лице един перспективен изследовател.

Публикации

По темата на дисертационния труд има пет публикации, една от тях на английски език, в авторитетни издания. Категорично може да се каже, че основните идеи на дисертацията са преминали през публична проверка.

В заключение дисертационният труд на Димитър Ганев „Политически и институционални фактори в процеса на изготвяне и приемане на Българската конституция (1990-1991)” отговаря на изискванията за получаване на образователната и научна степен „доктор” по специалност „Политология”.

Препоръчвам да му бъде присъдена тази образователна и научна степен.

София, 26 септември 2016 г.

Рецензент:

Проф. дфн Петър-Емил Митев